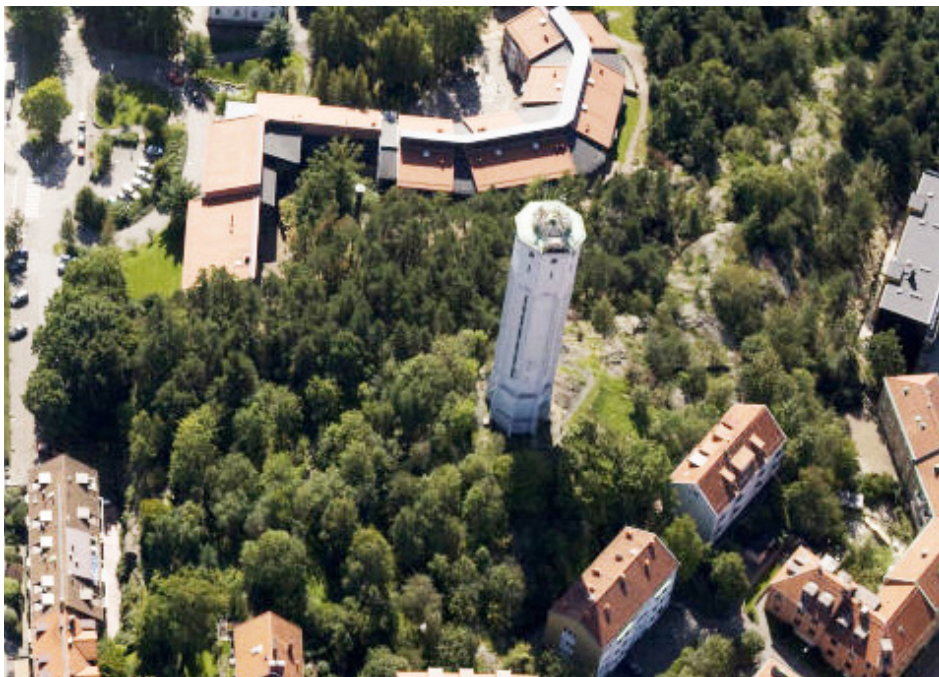

KULTURMILJÖUNDERLAG

LUNDENS VATTENTORN

Kulturmiljörapport
2017:03
Kristian Jonsson &
Karin Nordström

GÖTEBORGS
STADSMUSEUM

INNEHÅLL

Inledning	3
Sammanfattande analys	4
Göteborgs vattenförsörjningshistoria	8
Historik Lunden	12
Beskrivning av närområdet	16
Tornets kulturhistoriska värden	20
Objektsanalys	22
Stadsbildsanalys	26
Landskapsanalys	28
Återanvända vattentorn — några exempel	32
Käll- och litteraturförteckning	36

Kulturmiljöunderlag för Lundens vattentorn

Kulturmiljörapport 2017:03

Kulturförvaltningens dnr: 0976/17

Fastighetskontorets dnr:

Beställare: Fastighetskontoret i Göteborg

Text och research: Kristian Jonsson och
Karin Nordström

Foto: Göteborgs stadsmuseums arkiv för arkivbilder,
och författarna för nytagna bilder, där annan fotograf
ej anges.

Ritningar: Stadsbyggnadskontorets arkiv om ingen-
ting annat anges.

Grafisk form: Kristian Jonsson

Omslag: Nytagna bilder av författarna

Göteborgs stadsmuseum

Norra Hamngatan 12 | 411 14 Göteborg,

Tel: 031-368 36 00.

E-post: stadsmuseum@kultur.goteborg.se

© GÖTEBORGS STADSMUSEUM 2015

INLEDNING

Bakgrund

Lundens vattentorn har idag en mycket begränsad kapacitet och fungerar bara som reservresurs i stadsdelen. Kretslopp och vattenförvaltningen kommer att i närtid avsluta användningen av vattentornet och istället övergå till pumpar för vattenförsörjningen i området. I och med detta kommer förvaltningen av tornet att övergå till fastighetskontoret, marken runt tornet förvaltas idag av park- och naturförvaltningen. Fastighetskontoret har med anledning av detta påbörjat en utredning angående möjlig framtida användning av Lundens vattentorn med omgivande mark. Utgångspunkten är att tornet bevaras med en ny användning som kan finansiera kommande underhåll. Fastighetskontorets avsikt är ansöka om planbesked för området. I en senare planeringsprocess med detaljplan och bygglov kommer möjlighet till fördjupning och detaljering av kulturmiljöunderlaget att finnas. I detta skede efterfrågas ett underlag på en översiktlig nivå.

Uppdrag

Kulturmiljöunderlaget ska vara vägledande angående vilken tålighet respektive känslighet som tornet med sina kulturmiljövärden har. Detta kan bli en utgångspunkt för eventuella framtida tillbyggnader och påbyggnader liksom för förändringar av vattentornets exteriör och interiör.

Detta ska sedan ligga till grund för fastighetskontorets inriktning för vattentornets framtid och utveckling.

Syfte

Syftet med kulturmiljöunderlaget är att förbättra planeringsunderlaget för Göteborgs kommun genom att tydliggöra de kulturhistoriska värden som är kopplade till Lundens vattentorn. Kulturmiljöunderlaget ska fungera som kunskaps- och inspirationsresurs i planeringen för såväl bevarande som utveckling och förvaltning av Lundens vattentorn med sin närmiljö.

Metod

Metoden har varit att sammanställa kunskapen om Lundens vattentorn, om dess tillblivelse i sitt sammanhang i stadsutvecklingen. Fokus har varit både på vattenförsörjningshistorien och på stadsdelens historia. Vattentornets kulturhistoriska värden har beskrivits och analyserats så att dessa värden betydelse för så väl närområdet som hela staden blir tydliga.

Genom att hitta siktlinjer, stråk och landmärken har vattentornets inverkan på omgivningen studerats, dels i ett hela staden perspektiv och dels för närområdet. Området har studerats genom arkiv- och kartstudier samt okulärbesiktning på plats i fält. Vattentornet har beskrivits både till sin exteriör som interiör, dessutom

har närområdets karaktärsdrag ytligt beskrivits. Till viss del har jämförande objekt ytligt studerats.

Plan- och bygglagen

I Göteborgs stads bevarandeprogram Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse finns Lundens vattentorn upptaget och ska därmed tolkas enligt Plan och bygglagens 8 kap 13§ ”En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas.”

Läsanvisning

Rapporten inleds med en Sammanfattande analys som innehåller rapportens slutsatser. Efter det kommer ett block med kapitel som innehåller relevant bakgrundsinformation så som historik och områdesbeskrivning. Därefter kommer ett block av kapitel som tillsammans utgör den kulturhistoriska analysen. Detta inleds med en redovisning av tornets kulturhistoriska värden vilka sedan förtydligas på tre geografiska nivåer, en helt nära/beskrivning av själva tornet, nästa för närområdet/Stadsbildsanalys för att avslutas med tornet i ett helastadenperspektiv/Landskapsanalys. Rapporten avslutas med en exempelsamling med vattentorn som fått nya användningsområden.

SAMMANFATTANDE ANALYS

Slutsatser

Lundens vattentorn är en del av vårt kulturarv. Tornet bär på en berättelsen om vår samhällsutveckling och tekniska landvinningar. Vattentornet står som ett intressant utropstecken och visar på estetik och materialbehandling och är en tidslänk och historisk förankring i stadsdelen. Tornet ingick i Göteborgs nät av vattenförsörjningssystem och ingår visuellt i stadens nät av landmärken. Lundens vattentorn ger också en fantastisk utblick över staden.

Vattentornet har höga kulturhistoriska värden och tillför en betydelsefull historisk berättelse till stadsdelen och genom sitt läge också till hela staden. Tornet har stora estetiska värden och ger stadsdelen en estetisk variation.

Trots att tornets interiör är storslagen med stora arkitektoniska kvaliteter bör de exteriöra värdena prioriteras och särskilt väl värnas och tas till vara vid förändringar som en eventuell ny användning medför. Inte minst är det den gestaltade rytmen i fasaduttrycket som tar sig uttryck i fönstersättning, konterforer och utkragningar som ska värnas.

Tornets exceptionellt exponerade läge på långt håll ger

Kartan visar punkter i Göteborg varifrån man på långt håll tydligt ser Lundens vattentorn

en större möjlighet till förändring och eventuell tillbyggnad i tornets nedre sektion. Från söder är tornet betydligt mindre exponerat än från andra väderstreck, vilket kan ge en större tålighet för förändring åt sydväst

Berget/grönområdet har rekreationsvärden och bjuder på en storslagen utsikt. De främsta utsiktsplatserna sammanfaller med de mest nyttjade delarna vilket lämnar ett område i nordost som mer tåligt för förändring.

Objektet vattentornet

Tornets funktionalistiska, enkla elegans är tydligt kopplad till de släta putsade fasaderna, liksom till den kraftigt utkragande takfoten.

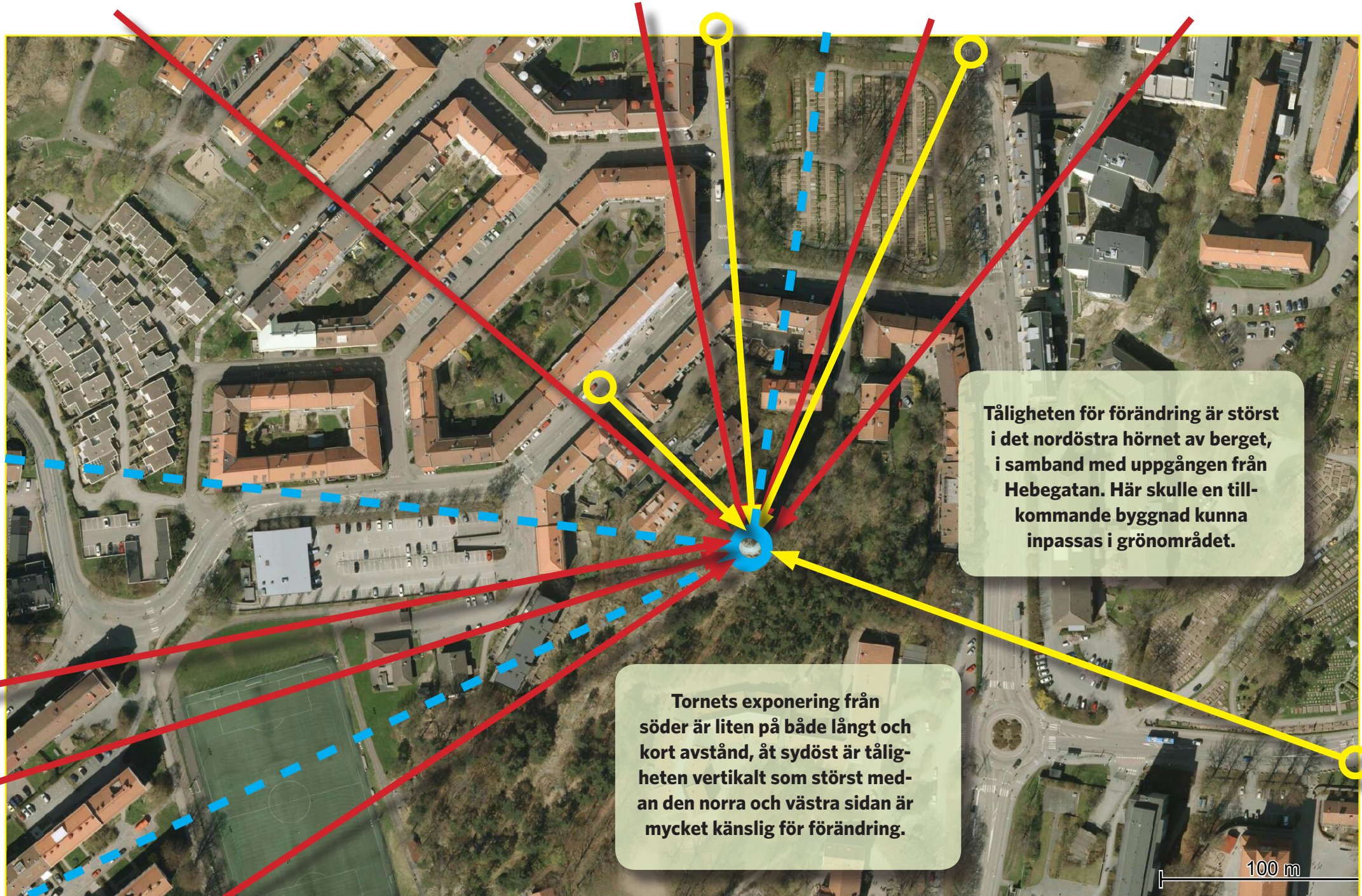
Arkitekturens rytm som tar sig tydligast uttryck i fönstersättning konterforer och utkragningar är ett starkt karaktärsdrag, angeläget att bevara.

Tåligheten för förändring är störst nertill och under det nedre horisontella bandet är tåligheten stor.

De bärande stödpelarna som delar av de åtta väggfälten är interiört, tillsammans med väggarna i formgjuten "naken" betong, viktiga för byggnadens industriella karaktär.

Den fribärande trappan med sitt enkla smidesräcke är starkt karaktärsskapande för tornets interiör, och en viktig del av det arkitektoniska uttrycket inne i tornet.

Tåligheten för förändring är störst i det nordöstra hörnet av berget, i samband med uppgången från Hebegatan. Här skulle en tillkommande byggnad kunna inpasas i grönområdet.

Tornets exponering från söder är liten på både långt och kort avstånd, åt sydöst är tåligheten vertikalt som störst medan den norra och västra sidan är mycket känslig för förändring.

100 m

Stadsbilda- och landskapsanalys

Domkyrkan och vattentornet utmärker sig i stadslandskapet sett från Hisingen.

Karta till vänster

Siktlinjer till och från Lundens vattentorn:

Röda streck illustrerar betydelsefulla siktlinjer till Lundens vattentorn på långt avstånd.

Gula streck illustrerar betydelsefulla siktlinjer till Lundens vattentorn på närmare avstånd.

Blåa streckade linjer illustrerar utsikt från berget som Lundens vattentorn är placerat på.

Lundens vattentorn syns tydligt från Götaplatsen

Vattentornet ger stadsdelen en estetisk variation som en av Lundens äldsta byggnader

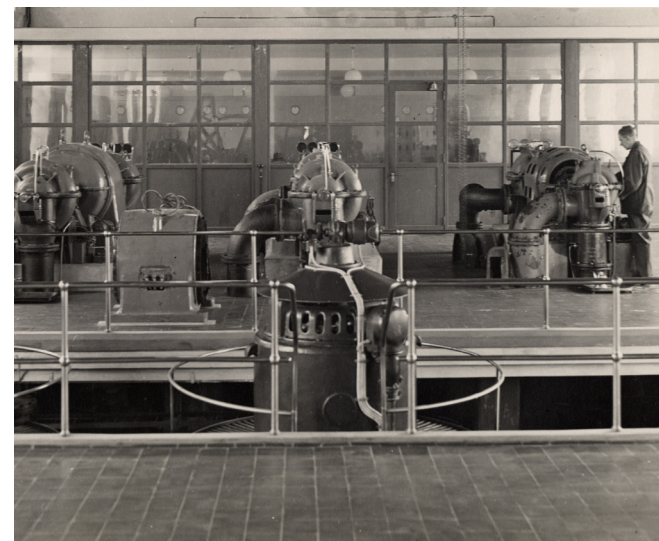
GÖTEBORGS VATTENFÖRSÖRJNINGSHISTORIA

Från Göteborgs grundläggande 1621 och under de dryga 150 följande åren i stadens historia fick invånarna hålla till godo med det vatten som fanns i kanalerna och vallgraven. På 1640-talet anlades Fattighusån och stadens befolkning fick tillgång till också det vattnet. I kanalerna och vallgraven hamnade dock även spillvatten och avfall, och med en växande befolkning försämrades vattnet, och de välsituerade tros redan i slutet av 1600-talet ha hämtat sitt vatten från källor och brunnar utanför staden. Även handel med källvatten förekom från båtar på kanalerna och längs kajerna.

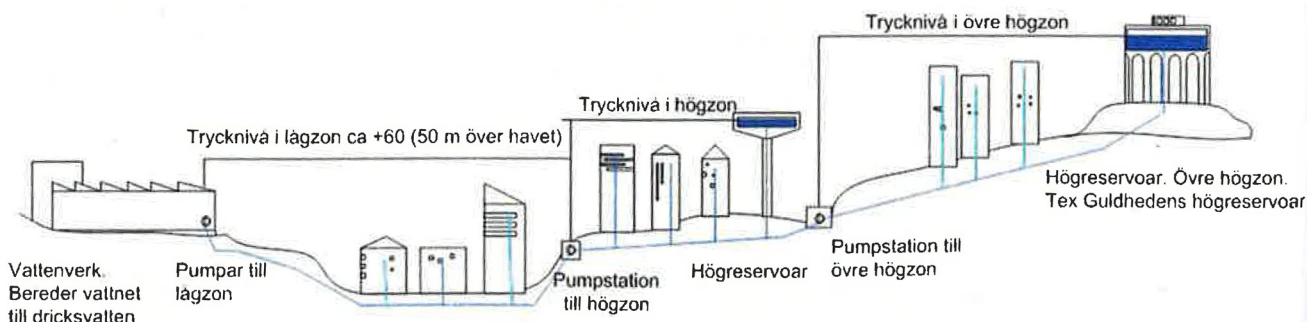
År 1787 invigdes vattenledningen från Kallebäcks källa efter mönster från England och Skottland. Härifrån leddes vatten ned till staden i rör av urborrade trästockar. Vatten kunde hämtas i en "fontaine" av trä vid Kungsporten, sedan 1789 vid Domkyrkan och mellan 1797 och 1899 på platsen där idag Kopparmärra står. I slutet på 1860-talet fanns det 15 allmänna vattenposter mellan Masthuggstorget i väster och Drottningtorget i öster, och 15 tomter med indraget vatten. Först ut med detta var Frimurarelogen efter att den återuppbyggts efter branden 1802. Med tiden blev vattnet från Kallebäcks källa otillräckligt för att täcka stadens behov, 1871 stod Delsjöverket redo att tas i bruk. År 1880 fanns det efter detta 64,3 kilometer vattenledningar i staden, till skillnad från 4,8 då Kallebäcks källa togs i bruk.

Sedan i mitten på 1880-talet förutsågs det att inte heller med Delsjöverket skulle stadens vattenbehov kunna säkerställas. J. Gust. Richert, tog 1888 fram ett förslag som innebar att staden skulle ta vatten från Göta älv vid Alelyckan. På grund av de höga halterna av ammoniak och klor i vattnet så dröjde det fram till 1894 innan Alelyckanverket togs i bruk, då med långsamfiltrering av vattnet innan det pumpades ut i stadens nät. År 1930 fanns det 296,3 kilometer vattenledningar i Göteborg. Då hade även stadens högzoner börjat förses med vatten.

1965 invigdes Göteborgs fjärde vattenverk då Lackarebäckverket började förse staden med vatten som pumpades från Göta älv för att renas vid Delsjön innan det pumpades ut i ledningsnätet.

Maskinsalen på Alelyckans vatten Foto: Göteborgs stadsmuseums arkiv

Skiss över Göteborgs vattenförsörjningssystem. Ur Bäckman (2011).

Stadens vattentorn

Redan 1871 byggdes den första så kallade lågzonsreservoaren i Vasastaden. Fyra ytterligare sådana anläggningar byggdes fram till 1909; i Kallebäck, Stigberget, Majorna och Lundby. Lågzonsreservoarernas funktion är att lagra vatten från vattenverken för att sedan förse både brukarna, och via pumpar högzonsreservoarerna, med vatten.

Högreservoarerna, det vi ofta tänker på när vi säger vattentorn, placerades högt av främst tekniska orsaker. De fungerar som vattenreservoarer för lagring av vatten, samtidigt som den höga placeringen gör att högzonsreservoarerna med självfall kan förse högt liggande områden med vatten. De fungerar även som utjämnare i ledningsnätet. Den första högreservoaren i Göteborg ritades av Adrian Crispin Peterson 1894, och ligger i Landala nedanför Norra Guldheden. Sedan dess har vattentorn uppförts i staden under varje årtionde. I och med de stora utbyggnadsprojekten under 1900-talet fick många nya stadsdelar i Göteborg ett vattentorn för att förse tidigare ej försedda områden med vatten. Bland annat tillkom Guldhedens två torn 1936 och 1952, Kortedala 1955, Biskopsgården 1959 samt Björkekärr och Gårdsten som byggdes 1969 respektive 1972. Lundens vattentorn är vid sidan om det äldre Guldhedstornet det enda av Göteborgs 1930-talsvattentorn.

Högreservoaren i Landala

Guldhedens vattentorn från 1936

Lundens vattentorn

Flera av Göteborgs vattentorn ritades av tidens främsta arkitekter. Som tidigare nämnt ritades den allra första högreservoaren av Adrian Crispin Peterson, som bland annat också ritade Örgryte nya kyrka och S:t Pauli kyrka. Lundens vattentorn ritades av arkitekt Eugen Thorburn som tidigare ritat Johannebergs vattentorn. Bakom ritningarna till de senare vattentornen märks arkitekter som Jan Wallinder (Björkekärr och Bergsjön) och Nils Einar Eriksson (Guldheden, Kortedala och Biskopsgården). Att framstående arkitekter fick uppdraget att gestalta dessa tekniska anordningar säger någonting om hur högt utbyggnaden av vattenförsörjningen, och de medföljande byggnadsverken, värderades av samtiden.

I Göteborg finns endast ett torn som ursprungligen byggdes med en ytterligare funktion än den huvudsakliga. Under arbetet med Guldhedens vattentorn från 1953 kom önskemål om en utsiktsplats, vilket arkitekten tog till sig och ritade till en tillbyggnad på tornets tak. Där finns sedan många år ett välbesökt café.

Två av stadens torn har byggts om till bostäder; Guldhedstornet från 1936 och Johannebergs vattentorn. I perioder har även Landalas vattentorn delvis använts som bostad. Utöver dessa har även Vasastadens vattenreservoar ändrat användning. Där finns sedan 1972 badmintonhallen Fjäderborgens.

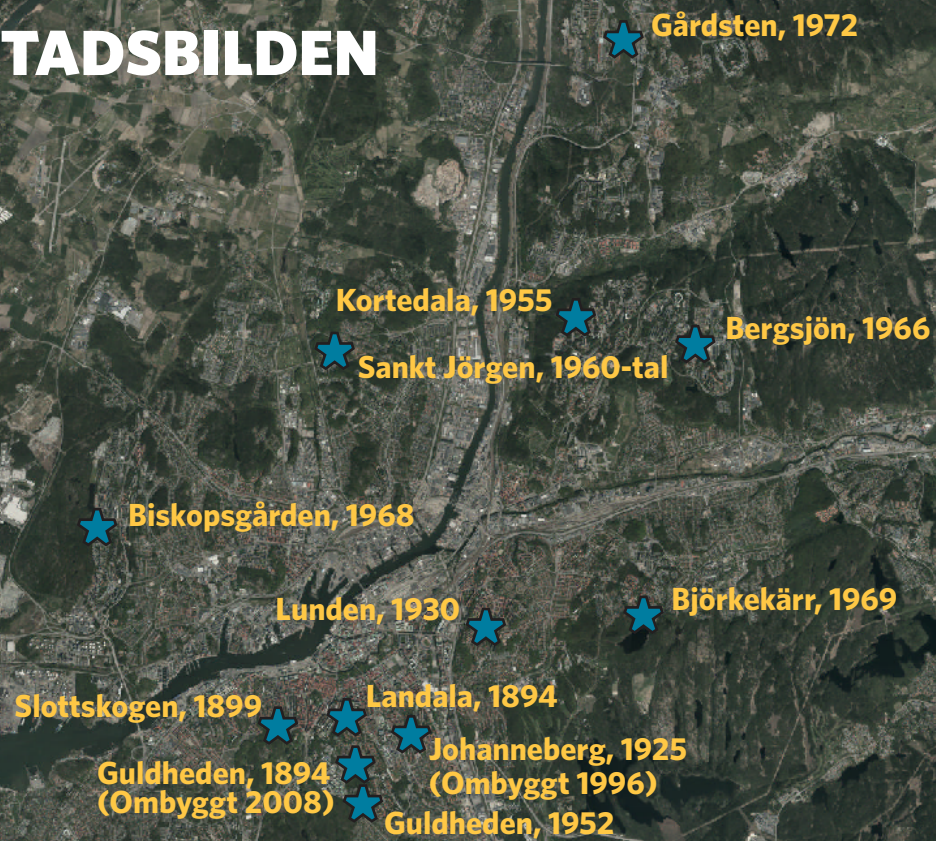

Sankt Jörgens vattentorn

Guldhedens vattentorn från 1952

GÖTEBORGS VATTENTORN MED PÅVERKAN PÅ STADSBILDEN

HISTORIK LUNDEN

Före vattentornet

Lunden som stadsdel har sin utgångspunkt i gården med samma namn, från vilkens utmarker ägaren, handlaren Linus Strömsten, började sälja ut tomter 1877. En de första som köpte tomt kom från Tjörn och området kom att kallas för Tjörbostaden efter honom. Området låg öster om Danska vägen och här kom enkla små trähus att byggas på den gytjiga och branta marken. Västra Lunden ville Linus Strömsten sedan också sälja tomter ifrån, men det undveks genom att ägaren av gården Överås, James Dickson, köpte marken av honom och planterade barrskog i stället. Här kom byggnationerna igång långt senare än i Tjörbostaden. Landshövdingehus och fristående trähus kom att byggas, och tidningsartiklar från 1920-talet berättar att till varje litet hus på bergsslutningarna hörde ett höns hus, en kaningård eller ett duvslag. Bergen omnämns som centrum för hela Göteborgs brevdueavel. De hus som byggs i Lunden fram till mitten av 1920-talet uppförs utan att ha tillgång till rinnande vatten, som i många av Göteborgs andra högt belägna arbetarstadsdelar. Vatten får befolkningen från ett antal brunnar som i en tidningsartikel från 1884 beskrivs så här:

”Brunnarnes antal är ganska obetydligt, och samtliga hafva, som man med mycken belåtenhet förklarade, kallt vatten, men hurudant? Grumligt och blackt, och på ett

Utsikt mot berget där vattentornet skulle komma att byggas, från nordväst år 1922.

Gården Lundens mangårdsbyggnad år 1920.

Utsikt åt väster från berget som vattentornet senare byggdes på, med duvslag och odlingar år 1922.

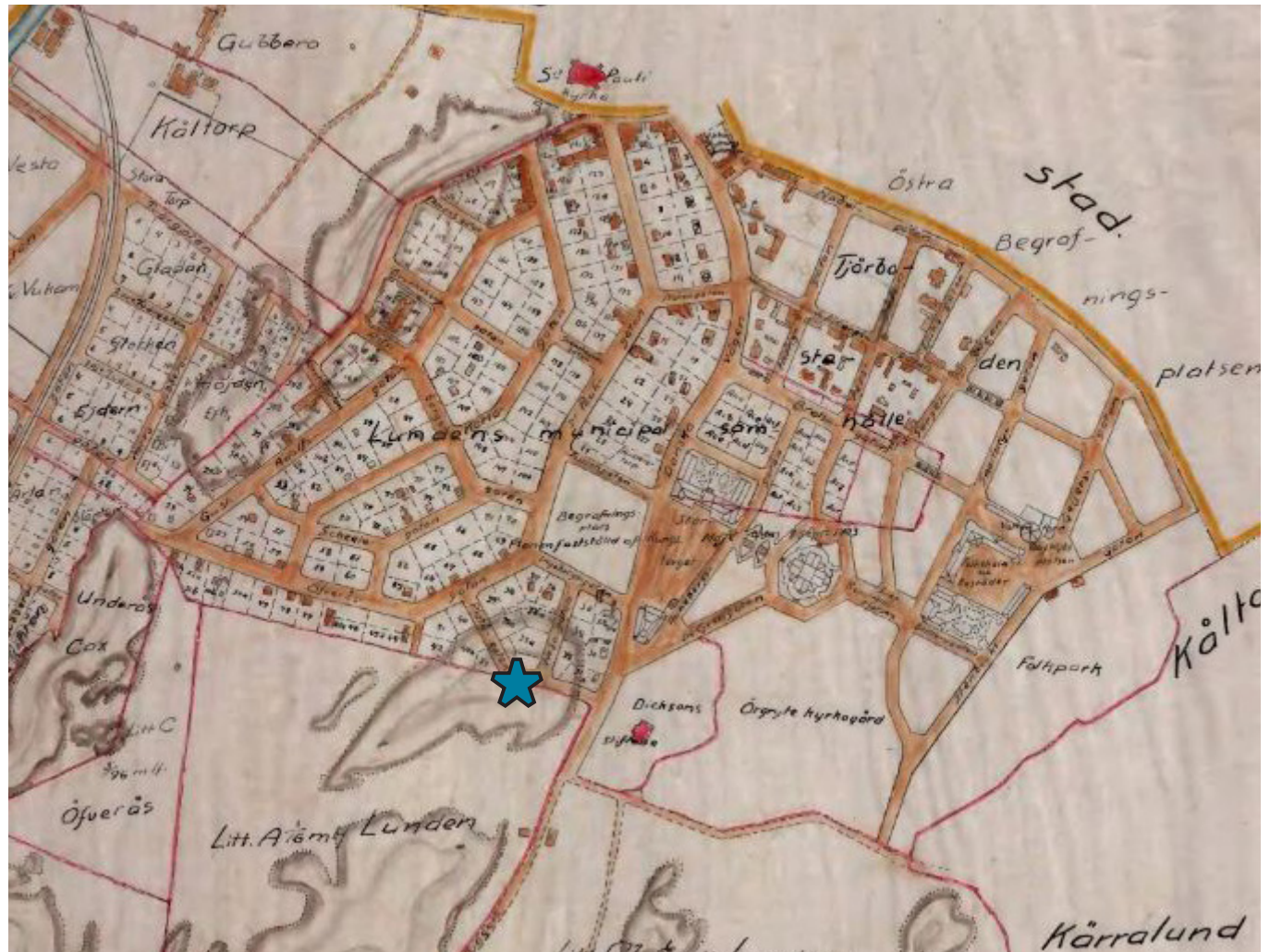

Lundens bebyggelse år 1907.

ställe, der husegare betala brunnsegaren 10 till 15 kronor årligen för att hushållen skola få sitt behof af driks-, kok- och tvättvatten, var detta allt utom lämpligt, åtminstone till att dricka.”

När Göteborgs vatten började tas från Göta älv vid Alelyckan 1894, behövdes pumpar för att hålla trycket i vattenledningarna, vilket inte hade behövts då vattnet togs från Kallebäcks källa och Delsjöarna. I och med detta var ett av huvudargumenten för att inte de högt belägna stadsdelarna skulle få tillgång till kommunalt vatten undanröjt. När man ändå var tvungen att pumpa kunde man likaväl också pumpa vattnet upp till dessa delar av staden.

På en karta över Örgryte socken från 1908 syns de dåvarande planerna för Lunden. Ett stort torg intill Danska vägen, en kyrka vid Örgryte nya kyrkogård, och en stor folkskola och en folkipark i slutningarna på östra sidan om Danska vägen planerade man för. Intill folkskolan syns också ett vattentorn inritat i fonden av Brahegatan (idag Torkelsgatan) som då var tänkt att gå längre österut än vad dagens gata gör. Vattentornet ligger placerat i hörnet av ett litet torg som på kartan getts namnet Olof Wijks-platsen.

Karta över planerad utbyggnad av Lunden, 1908. Den blå stjärnan visar vattentornets placering idag.

Vattentornet kommer till

Av de byggnader som planeras i Lunden under de två sista åren på 1920-talet, visar ritningarna att samtliga planeras med tillgång till rinnande vatten. Under stora delar av 20-talet hade flera arkitekter, bland annat Ragnar Ossian Swensson, ritat förslag för ett vattentorn i Lunden. Slutligen blir det arkitekten Eugen Thorburn som står för ritningarna för tornet som byggs. Han hade tidigare ritat Johannebergs vattentorn 1925, och även Lundens skolan 1914. AB Skånska Cementgjuterier var entreprenör för bygget av vattentornet, och i juni 1931 besiktigades arbetet, godkändes, och vattentornet kunde tas i bruk.

Samma år som vattentornet byggdes uppfördes också en ny pumpstation längs Härlandavägen i stadsdelen Bagaregården, som pumpade upp vattnet från Alelyckan till vattentornet i Lunden. När vattenverket i Lackarebäck invigdes 1968 kom Lunden att hamna i en så kallad blandvattenzon, vilket innebar att vattnet kom från både Alelyckan och Lackarebäck. Från och med då pumpas vattnet upp till Lundens vattentorn via en pumpstation på Kärralundsgatan.

Vattentornets påverkan på stadsdelen

Utbyggnaden av vattenförsörjningen hänger tydligt samman med industrialiseringen och framväxten av det

Vattentornet, kyrkogården och den närmaste bebyggelsen sett från öster år 1955.

moderna välfärdssamhället. År 1926 drabbades Göteborg av vattenbrist, på grund utav den stora inflyttningen till staden och av att den hygieniska normen i bostäderna började höjas med badrum och rinnande vatten som standard. Att förse stadens medborgare med vatten sågs som en viktig fråga för att bygga bort den låga standard som främst fanns i de områden med stor andel fattiga, ofta belägna på höjderna runt centrala

staden. Vattenledningschefen J. Gust. Richert skrev bland annat:

"Ingenstädes utöfvar vattenledningen ett så välgörande inflytande som i de fattiges hem."

I Göteborg har offentliga institutioner under lång tid manifesterats genom att placeras i höga lägen eller i fonder av viktiga gator. Vattenförsörjningen var en

samhällelig landvinning och därför skulle vattentornen synas från hela staden, och ges ett arkitektoniskt uttryck efter rådande ideal. Tillsammans med de tekniska fördelarna det gav placerades därför vattentornet högt. Allt ovanstående gäller i högsta grad för Lunden. Även om det byggs där även före vattentornet planeras, så var stadsdelen illa ansedd och inte stadsmässig i sitt utförande. Åren direkt före, och framförallt efter, vattentornet uppförs och börjar försörja stadsdelen med vatten så tas stadsplaner fram med stadsmässigt utförande, och moderna bostäder byggs. Det är resultatet av denna utbyggnadsfas som fortfarande präglar stora delar av Lunden, tillsammans med den ytterligare utbyggnaden som skedde på 1960-talet.

Vattenförsörjningens vikt för att möjliggöra en utveckling av stadsdelen ser man redan på planerna från 1908, där ett vattentorn planerats för Lunden, i fonden på en av viktigaste gatorna. I en tidningsartikel från 1946 konstateras det om Lunden att:

"Inte heller präglas stadsdelen av några större byggnader, som ger den karaktär och särmärke. Vattentornet i Lunden är det enda som ger stadsdelen dess "signatur"."

Lundens vattentorn var, och är, synligt från långt håll och reser sig över resten av stadsdelen. Det hör utformningsmässigt tydligt ihop med omkringliggande bebyggelse, med en tydlig funktionalistisk utformning helt i

tidens ideal, men med vissa kvardröjande klassicerande drag. Att vattentornet skulle bli ett tydligt landmärke i Göteborgs "skyline" var arkitekten Eugen Thorburn väl medveten om. I ett brev från 1929 talar han om vikten av att tornet i utformning överensstämmer med det torn han ett antal år tidigare ritat i Johanneberg. Han menar att bland mångfalden av torn och takformer kan enhetliga inslag ha en välgörande verkan på stadsbilden. Han jämför i brevet med en annan tids torn:

"För att styrka detta må erinras om den roll, som de varandra lika försvarstornen spela i stadsbilden – t.ex. i Visby, Nürnberg och Carcassonne. Vore de istället uppförda efter olika "mönster" skulle stadsbilden förvisso brista väsentligt i karaktär."

Ytterligare en aspekt på hur de styrande i staden ville bygga bort den låga standarden, finns i de diskussioner som förs i Göteborgs stadsfullmäktige vid flera tillfällen under 1930-talet. Det handlar om att man såg en stor förskönande vinning på att anordna marken kring vattentornet som en park för de boende i Lunden och Gårda. I motionerna lyfts även den "förjusande utsikten" från berget. Någon anlagd park blir dock aldrig anlagd.

Genom uppförandet av vattentornet startar Lundens utveckling till en modern stadsdel. Vattentornet har sedan det byggdes tornat upp sig över övrig bebyggelse som en symbol för det offentligas omsorg om stadsdelen.

Förslag till stadsplan över Lunden, från 1929. Vattentornet markerat med blå stjärna. Ritning: Göteborgs stad Infovisaren.

BESKRIVNING AV NÄROMRÅDET

Omkringliggande bebyggelse

Den omgivande bebyggelsen runtom vattentornet uppvisar en bredd i fråga om tillkomsttid (1930-, 40-, 50- och 60-talen) och utformning, men har höjder och material som gemensamma nämnare. Det dominerande är tre våningars flerfamiljshus i trä eller tegel. Här finns landshövdingehus liksom stora tegelhus. Närmast vattentornet ligger fyra flerfamiljshus av mindre modell som troligen tillkom på 1930- och 40-talen. De är placerade en bit upp på berget med ett tydligt

samspel med topografin så att taken inte skjuter upp över berget. I söder ansluter ett område med friliggande enfamiljshus tillsammans med Katolska skolan som byggdes på 1990-talet.

Vattentornet har fått råda över bebyggelsen och framstår i egen magistät. På senare tid har förtätningar av området gjorts med nya hus som i många fall bryter skalan och har tillfört nya fasadmateriell.

Närområdets nyaste hus till höger, och ett 1950-talshus i tegel, framför vattentornet sett söderifrån

Kyrkogården med vattentornet i bakgrunden

Platågatan, 1940-tal

Platågatan, 1930-tal

Vävskedsgatan, 2005

Villabebyggelse, omkring 1950

Landhövdingehus, 1930-tal

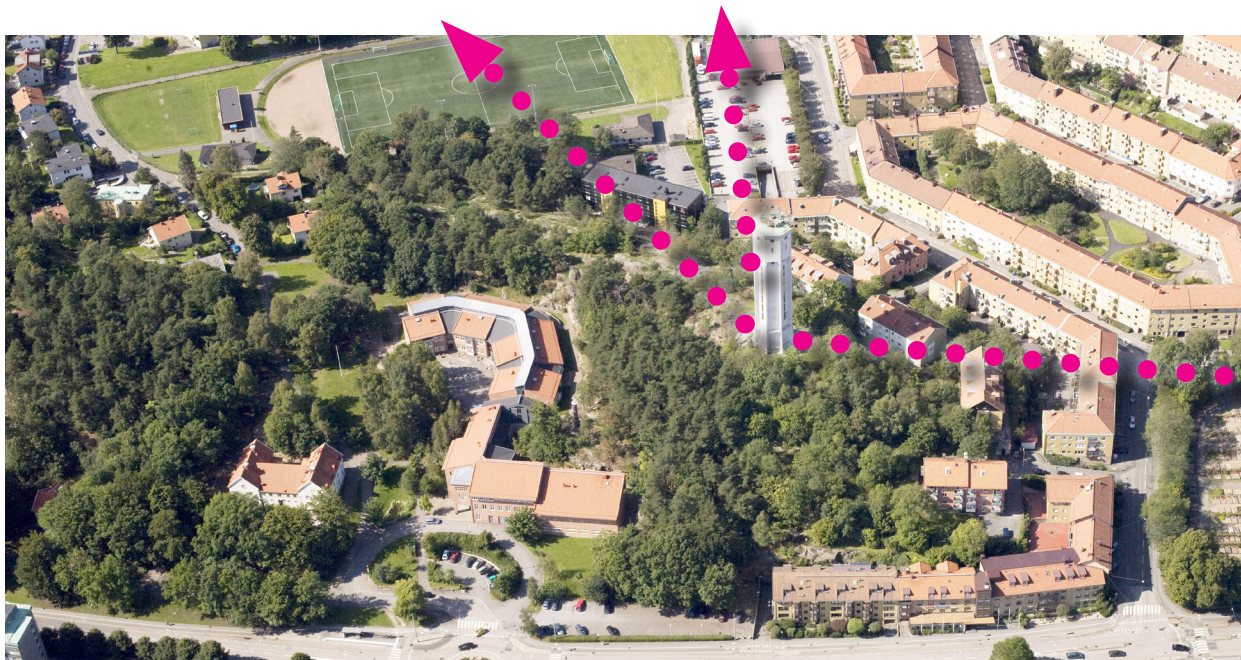
Sankt Pauligatan, 1950-tal

Katolska skolan, 1990-tal

Hebegatan, 1930-tal

Överst: Flygbild över tornet från öster med viktiga utsikter från tornet i rosa. Foto: Göteborgs stad. Nedan: Bergets östra och södra sluttning.

Berget som tornet står på

Lundens vattentorn ligger på en trädbevuxen höjd som sträcker sig i nord-sydlig riktning. Höjdryggen är en del av det större höjdområde som sträcker sig på den östra sidan om Mölndalsåns dalgång, och till stora delar bildar fonden åt öster sett från centrala Göteborg.

Bergsområdet är idag en naturmark med spår, som stenmurar och äppelträd, efter tidigare markanvändning. Här och där går berget i dagen genom släta hållar. Trots sin ringa storlek bjuder berget på en varierande naturmiljö med skilda trädslag på olika delar av berget. Söder om vattentornet är marken relativt öppen med gräsbevuxna ytor och berghällar. Ytterligare söderut antar naturen mer av en parkkaraktär med stora, glest stående lövträd. Norr om vattentornet är marken mer tätbevuxen och har mer prägel av vild natur. Flera av bergets träd är grova ädellövträd och värdefulla också som solitärer.

Berget är nästintill helt kringbyggt. Det är endast åt söder som berget fortsätter utan att brytas av utav en byggnad. Här övergår berget i Överåsvallens idrottsanläggning, som sedan övergår i Överåsparken. Tillsammans bildar de bägge grönområdena ett viktigt grönt stråk i området.

Två anlagda trappor leder upp till berget och till vattentornet, den ena i Hebegatans förlängning och den

Utsikt åt norr där man ser hela vägen till bland annat Kortedala.

Trappan ned till Platågatan.

Äldre Stenmur och äppelträd.

Utsikt åt väster där man ser bland annat Masthuggskyrkan.

andra i förlängningen av Platågatan. De vittnar om en ambition att berget ska fungera som rekreationsområde för de närboende. Längs med trapporna och stigarna upp på berget finns räcken och gatubelysning som ytterligare förstärker det intrycket. Över hela berget finns också flera mindre naturstigar som leder över berget och upp till vattentornet.

Nivåskillnaderna är stora främst på den östra sidan av berget, där på ett antal ställen berget reser sig brant uppåt och skapar tydliga nivåer i området.

Från berget är utsikten över Göteborg monumental, i synnerhet åt väster och norr. Från berget ser man i väster såväl Masthuggskyrkan som Älvsborgsbron, Läppstiftet och Biskopsgårdens vattentorn. I norr är utblicken god längs Göta älvs dalgång och på bergen syns även Kortedalas höghus tydligt.

Utsikt över berget mot söder, från tornets topp.

TORNETS KULTURHISTORISKA VÄRDEN

Lundens vattentorn finns beskrivet i kommunens bevarandeprogram "Kulturbistoriskt värdefull bebyggelse i Göteborg del II" som område 45:4. Program – skydd Bevaringsprogram 1987.

Som en utpekad kulturbistoriskt värdefull byggnad besitter Lundens vattentorn flera olika värden, som tillsammans gör vattentornet till en värdefull byggnad i Göteborg.

Historiska berättelsen - samhällshistoria

Försörjningen av hela staden med vatten var en viktig landvinning i bygget av det moderna välfärdssamhället. Lundens vattentorn står idag kvar som ett viktigt monument som berättar om när dessa delar av Göteborg, då med låg status, fick vatten och kunde börja utvecklas till den stadsdel vi ser idag. Att tornet placerades på ett berg skulle visa på välfärdssamhällets omsorg om medborgarna och vilken vikt man lade vid byggandet av ett modernt, hygieniskt samhälle.

Historiska berättelsen - teknikhistoria

Lunden ligger på höjder ovanför älvdalarna. För att kunna förse dessa delar av staden med vatten krävdes en hög placering av vattenreservoaren för att hålla trycket i vattenledningarna. Tornets placering på berget och dess utformning berättar om det största skiftet i Göteborgs vattenförsörjningshistoria, då man började

ta vatten ur Göta älv och pumpa det från vattenverket i Alelyckan. Tillsammans med den före detta pumpstationen i Bagaregården visar vattentornet hur Göteborg skapade sig förutsättningar att förse de högt belägna delarna utanför centrala staden med kommunalt vatten.

Den historiska förankringen (tidsmässig orienteringspunkt)

Som en av stadsdelens äldsta bevarade byggnader ger tornet också Lunden en tydlig historiskt förankring. Nästan helt utan förståelse för den tid och det sammanhang som tornet tillkommit i är det ändå lätt att uppfatta att byggnaden härrör från en annan tid.

Arkitektoniskt värde - visuell omväxling sammanhang över staden

Tornet är omsorgsfullt utformat i elegant funktionalistisk enkelhet där form och konstruktion blir ar-

Vattentornet tornar upp sig från sin position på berget.

tikulerande delar genom de bärande pelarna, entréns avtrappning inåt, takfotens kraftiga utkragning samt fönstersättningens tydliga vertikalitet. Arkitektoniskt knyter sig Lundens vattentorn samman med Johannebergs vattentorn och kommunicerar över stadsdelarna och stadslandskapet.

Tornets formspråk ger en upplevelsemässig variation i stadsdelen och breddar genom sin arkitektur områdets utbud av form och materialitet.

Identitetsskapare för stadsdelen

I stadsdelen Lundby är vattentornet genom sitt tydliga läge, säregna utformning och historiska tillkomst en tydlig och värdig identitetsskapare och sammanfattar viktiga delar av stadsdelens historia. Från såväl Hisingen som centrala Göteborg är vattentornet det tydligaste signumet för de östra stadsdelarna som ger Lunden en egen karaktär i staden i stort.

Geografisk orienteringspunkt

Lundens vattentorn är ett av Göteborgs tydligaste landmärken. Genom sin placering och med sina 45 meter höga huskropp är tornet en välkänd siluett i staden. Tornet fungerar väl som orienteringspunkt både i närområdet och på längre avstånd.

Utsikt över staden

Vattentornet är en strategisk punkt för att få en exceptionell överblick över i stort sett hela Göteborg. Att använda tornet kan stärka detta värde genom ett tillgängliggörande för fler.

Till höger: De två rör som pumpar upp, och släpper ner vatten från tornets reservoar.

Utsikt över centrala Göteborg från berget närmast vattentornet. Såväl "Läppstiftet" som Hisingen syns.

OBJEKTSANALYS

Exteriör

Lundens vattentornet upplevs fortfarande som på ritningarna det uppfördes enligt, daterade 1930 av arkitekt Eugen Thorburn. Vattentorn har en omsorgsfullt utformad exteriör i funktionalistisk enkelhet och utgör genom sin placering och med sina 45 meter höga huskropp ett viktigt landmärke i stadsbilden.

Tornet är en oktagon till sin form och kan indelas i tre sektioner i höjddel, där de två nedre delarna karaktäriseras av kraftigt utskjutande stödpelare (konteformer) som bär den övre utkragade cisternen. Samtliga väggar är putsade med cementputs och alla ytor är släta.

Den nedersta sektionen är fönsterlös och smalnar av något upp till den list som avslutar den upptill. Den nedre sektionen följer terrängen runt tornet, vilket gör att sektionen åt norr och väster är högre än åt övriga väderstreck. Entrén åt väster accentueras genom en avtrappning inåt i sex steg. Porten är av järn med en säregen utformning av regelbundet placerade ”bultar” och gallerförsedda små fönster. Porten är från tiden då tornet uppfördes. Över den står året 1930 och utsmyckning i form av stadsmuren.

Den mellersta delen karaktäriseras främst av de smala vertikala, smårutsindelade fönsterbanden som finns i varannat av fälten i den oktagonala formen. En liten

del av fönsterpartiet åt söders nedre del har gått sönder och täckts med plåt. Alldeles under den översta sektionen finns ett kvadratisk fönster i vardera åtta fält.

Den översta sektionen som utgörs av den utkragande cisternen har ett smalt stående fönsterparti, och ett översta kvadratisk fönster, i varje fält. Tornet avslutas uppåt med en kraftig utkragad taklist. Det flacka taket är täckt med falsad kopparplåt. På tornets tak finns även ett antal antenner, vilka sitter på delar av tornets norra väggpartier.

Vattentornet är tydligt samkomponerat med trappan upp från Platågatan med sina räcken, lamparmaturer och vattenrännor i granit. Kopplingen mellan trappan och tornet är en viktig del av miljöns helhetsgestaltning.

Känslighet och tålighet

- Tåligheten för förändringar är störst nertill och under det nedre horisontella bandet är tåligheten stor.
- Arkitekturens rytm som tar sig tydligast uttryck i fönstersättning, konteformer och utkragningar är ett starkt karaktärsdrag, angeläget att bevara.
- Den funktionalistiska enkla elegansen är tydligt kopplat till de släta putsade fasaderna liksom till den kraftigt utkragade takfoten.
- Tornets exponering från söder är liten, därför är

tåligheten vertikalt som störst åt sydöst medan den norra och västra sidan är mycket känslig för förändring.

- Helhetsgestaltningen av miljön med trappan som möter entrén och tornets resning är ett viktigt gestaltat sammanhang att värna.
- Den påkostade porten och portomfattningen är en viktig del i det monumentala intrycket.

Vattentornet reser sig över övrig bebyggelse

Vattentornets nedersta del.

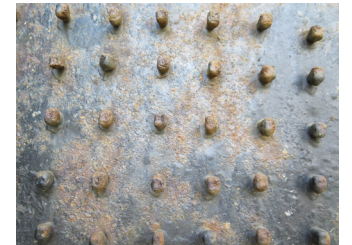
Trappan som tydligt gestaltats som en del av helheten.

Entrépartiet åt väster

Byggnadsåret och stadsmuren ovanför porten

Närbild på järnportens dekor av "bultar"

Flygbild över tornet. Foto: Göteborgs stad Infovisaren

Interiör

Invändigt domineras tornet av den skulpturala konstruktionen av formgjuten betong, med fribärande trappor och stödpelare som delar av väggfälten inåt byggnaden på samma sätt som de gör på utsidan. Väggarna är gjutna i träform med liggande mönster i väggarna och stående i pelarna. Pelarna bär cisternen högt upp över tornets bas medan tornets väggar runt cisternen kragas ut och är här murade i tegel.

Tornets port är kraftfull med två dörrblad av stående plank med grova beslag samt en lucka i vardera dörrbladet. Porten leder in till tornets bottenvåning med betonggolv. Här finns även ett senare tillbyggt rum med reglade träväggar.

Trapporna löper fritt från sida till sida i mitten av tornet upp till cisternen, där trappor av trä tar vid utefter väggarna. Tornets betongtrappor har enkla räcken av smidesjärn. I utrymmet mellan trapporna leder två kraftiga rör rakt genom hela byggnaden upp till den högt placerade cisternen.

Vid de två nedre trappplanen finns inga fönster medan övre delen av tornet är påfallande ljus genom de vertikala fönsterbanden med smårutsindelade fönster.

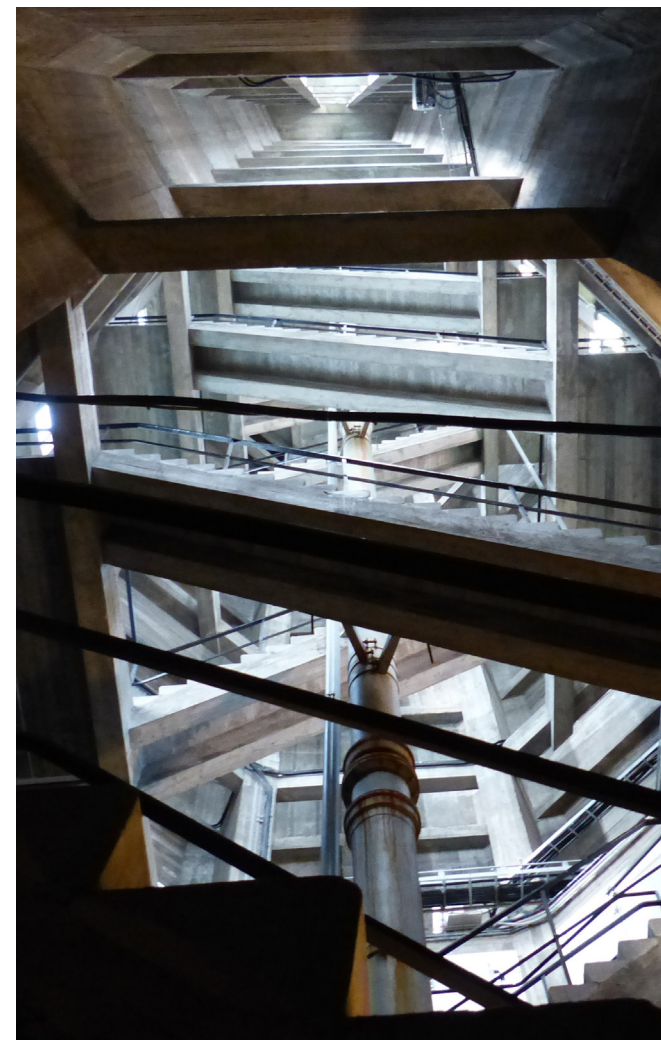
I rummet under cisternen flödar ljuset genom de nästan

kvadratiska smårutsindelade fönstren och vid cisternens övre del är fönstren åter vertikala men här endast tre rutor höga.

Själva cisternen är gjuten i betong och ligger som en cirkel innanför de åttakantiga ytterväggarna. Under vattentornets senare historia har cisternens ovansida täckts med plast för att skydda vattnet mot nedfallande skräp av olika slag.

Känslighet och tålighet

- De bärande stödpelarna som delar av de åtta väggfälten är tillsammans med väggarna i formgjuten "naken" betong en viktig del av byggnadens industriella karaktär.
- Den fribärande trappan med sitt enkla smidesräcke är starkt karaktärsskapande för tornets interiör och en viktig del av det kulturhistoriska värdet inne i byggnaden.
- Trots att interiören har höga arkitektoniska kvaliteter så bör de exteriöra värdena prioriteras att värnas vid en situation där ett val behöver göras mellan de båda.

Tornets interiör sett från markplan och uppåt

Den fribärande trappan med smidesräcke

Vattencisternens övre, numera täckta, del

Väggen i "naken" formgjuten betong

Lucka till fönsteröppning i porten

Trätrappan som leder runt cisternen och upp till tornets topp

STADSBILDSANALYS

Lundens vattentorn är påtagligt i stadsbilden och var vid utbyggnaden för Lunden en förutsättning för den moderna staden. Tydligast vakar tornet över bebyggelsen och begravningsplatser från norr och öster när avstånden inte är alltför långa. Tornet kommunicerar en samhällshistorik med både social omsorg och tekniskt kunnande. På detta avstånd blir också de rent arkitektoniska värdena som tydligast där man både ser resningen och formspråket. På längre avstånd förloras detaljer och närmare uppfattas inte helheten.

I stadsdelen Lundby är vattentornet genom sitt tydliga läge, säregna utformning och historiska tillkomst en tydlig och värdig identitetsskapare och sammanfattar viktiga delar av stadsdelens historia.

Tornet syns från många punkter runt det berg som det är placerat på. På kartan på nästa sida presenteras de siktlinjer mot vattentornet om är särskilt viktiga för förståelsen av det kulturhistoriska värdet.

- Siktlinje 1 och 2 visar på det tydliga sammanhanget mellan vattentornet och det bebyggelseområde som det skulle försörja med vatten.
- Siktlinje 3 är den enda där vyn mot tornet är helt utan bebyggelse och sammanhanget berg/torn blir som tydligast. Härifrån fungerar även siktlinjen som

en län mellan Kärralunds villabebyggelse och Lundens flerfamiljshus.

- Siktlinje 4 visar på tornets helhetsgestaltning som även inbegriper gatan och trappanordningen upp till tornet.

I stadsbilden är vattentornets kulturhistoriska värden avläsbara på följande sätt:

Historiska berättelsen - samhällshistoria

Lundens vattentorn är en del av det ”moderna projektet” som skulle ge en förbättrad livsmiljö för alla medborgare. Även i Lundens arbetarhem, drogs rinnande vatten in.

Historiska berättelsen - teknikhistoria

Tornets form och placering visar tillsammans med pumpstationen i Bagaregården, på vattenförsörjningens tekniska utveckling som gjorde det möjligt att ta vatten ur Göta älv och pumpa det från vattenverket i Alelyckan.

Den historiska förankringen (tidsmässig orienteringspunkt)

Som en av stadsdelens äldsta bevarade byggnader ger

tornet också Lunden en tydlig historiskt förankring.

Arkitektoniskt värde - visuell omväxling

Tornets arkitektoniska formspråk är en tydlig kvalitet i stadsbilden. Dess funktionalistiska elegans blir tydlig på lite närmare håll där det förenar en lätthet med höjd och pondus. I sitt geografiska sammanhang tillför tornet ett unikt formspråk.

Identitetsskapare för stadsdelen

För stadsdelen Lunden är vattentornet en karaktärsbyggnad och den byggnad signalerar för Lunden ut över staden.

Geografisk orienteringspunkt

Ett tydligt avläsbart riktmärke, en orienteringspunkt som syns i stort sett över hela stadsdelen.

Utsikt över staden

Vattentornet är en strategisk punkt för att få en exceptionell överblick över i stort sett hela Göteborg. Att använda tornet kan stärka detta värde genom ett tillgängliggörande för fler.

LANDSKAPSANALYS

Lundens vattentorn är ett tydligt och karaktäristiskt inslag i stadslandskapet. Tornet syns väl från såväl norr, väster och sydväst. Det är ett av relativt få högre torn som bryter av Göteborgs ganska jämna siluett. På grund av dess höga placering så reser sig tornet över resterande stadsbebyggelse, till skillnad från andra lägre placerade höga byggnader som från längre håll smälter in i det täta stadslandskapet, så som till exempel Gothia-tornen och Canon-huset i Gårda. Där tornet tar plats i vyer över stadslandskapet är det med enbart gröna berg och himmel som bakgrund.

I flera centrala Göteborgska karaktärsmiljöer är Lundens vattentorn ett tongivande inslag. Från älvrummet är tornet ständigt närvarande i blickfånget, och från Lindholmen på norra älvranden är det enbart Domkyrkan och Lundens vattentorn som till synes vakar över staden. Även i Göta älvs dalgång nordväst om centrala staden är tornet väldigt framträdande i stadslandskapet som möter en om man till exempel färdas in mot Göteborg längs E45.

Från Ringön har man en god överblick över östra Göteborgs "fasad" mot älvrummet. Här fungerar det från övrig bebyggelse ostörda tornet som ett tydligt landmärke som ger denna del av stadslandskapet ett tydligt signum och en karaktär. Från detta avstånd är det inte S:t Pauli kyrka och Ånäskolan som är de tydligast

avläsbara inslagen i vyn, utan Lundens vattentorn och i viss mån Strömmensbergs höghus.

Tornet ligger även i fonden längs flera centrala stråk i centrala Göteborg. Längs Ullevigatan tronar berget och tornet upp sig i fonden, likaväl som längs Berzeliigatan om man står på Götaplatsen.

Tornet är på detta sätt en väldigt synlig del av stadens tekniska infrastruktur och binder samman Lunden med övriga Göteborg. Här samspelar vattentornen i de olika stadsdelarna på ett sammanbindande sätt, och tävlar på sätt och vis med kyrktornen om uppmärksamhet i det stora stadslandskapet.

En viktig visuell koppling som hör samman med den tekniska infrastrukturen är den siktlinje som går mot vattentornet över östra kyrkogården. Denna kopplar samman tornet med den pumpstation som som byggdes samtidigt och var en viktig förutsättning för att förse högt liggande Lunden med kommunalt vatten.

I stadslandskapet är vattentornets kulturhistoriska värden avläsbara på följande sätt:

Historiska berättelsen - samhällshistoria

Att manifesteras den samhälleliga landvinningen var central i byggandet av tornet. Tornets närvaro i stadslandskapet gör detta värde väldigt närvarande och avläsbart i staden.

Historiska berättelsen - teknikhistoria

Att tornet är just ett vattentorn framgår tydligt från detta avstånd, i och med utformning och palcering, och det teknikhistoriska värdet är på denna nivå tydligt och starkt.

Den historiska förankringen (tidsmässig orienteringspunkt)

Utformningen ger även på avstånd tornet en tydlig tidsmässig härkomst och står i upplevelsen av stadslandskapet i tydlig kontrast till centrala stadens äldre bebyggelse, såväl som med yngre tillägg i blickfånget.

Arkitektoniskt värde - visuell omväxling sammanhang över staden

Tornets omsorsfulla enkla utformning framträder tydligt även från längre håll där den även är ett av de

få funktionalistiska byggnadsverken som tar en sådan plats i stadslandskapet.

Identitetsskapare för stadsdelen

Detta värde är framförallt tydligt i det större stadslandskapet där det man lägger märke till i stadsdelen utan konkurrens är Lundens vattentorn som från övriga staden är själva symbolen för stadsdelen.

Geografisk orienteringspunkt

Ett tydligt avläsbart riktmärke i det större stadslandskapet från alla håll förutom söder ifrån.

Utsikt över staden

Detta värde går ej att avläsa från denna skalnivå.

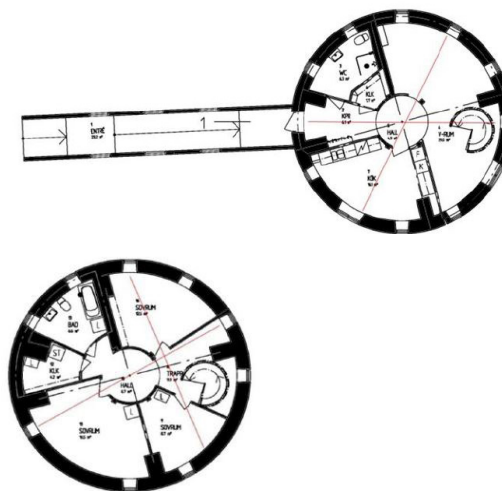

ÅTERANVÄNDA VATTENTORN — NÅGRA EXEMPEL

Borlänge

Tornet från 1906 byggdes om till lägenheter och konferensvåning i början på 1990-talet. Ägs av det kommunala bostadsbolaget.

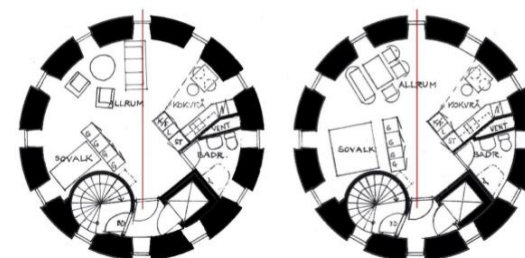
Vattentornet kopplades samman med befintligt flerbostadshus genom inbyggda "broar" till två av tornets våningsplan. Genom denna lösning är upplevelsen av tornet som fristående till stora delar bevarad.

Kalmar

Det 65 meter höga tornet byggdes år 1900 och blev bostäder 1984. Innehåller 11 lägenheter, några i två etage. Ägs av det kommunala bostadsbolaget.

I likhet med många andra vattentorn som har omvandlats till lägenheter så togs nya fönster upp. De utgick från tornets ursprungliga arkitektur och påverkan på den visuella upplevelsen är därför relativt liten.

Soest, Nederländerna

Tornet byggdes samma år som Lundens vattentorn, 1931, och byggdes 2004 om till ett annorlunda enfamiljshus på nio våningar.

Såväl i utlandet som i Sverige finns ett intresse för att omvandla till exempel före detta vattentorn till unika bostäder. I Soest utgick arkitekterna från de industriella detaljerna när de skapade ett modernt hem.

Sint Jansklooster, Nederländerna

Ytterligare ett torn från 1931. I detta fall byggde man 2017-2014 om det skyddade tornet till ett utsiktstorn med en spektakulär panoramautsikt över det omkringliggande landskapet.

Vattentornets exteriör har lämnats orörd medan en ny trappa leder upp till utsiktsplatsen ovanpå den före detta reservoaren.

Lundens vattentorn

West London, bostad

Ålborg, bostad

New York, bostad

Madrid, utställningslokal

Tyskland, bostad

Kalifornien, restaurang

Belgien, bostad

Lycksele, bostad

New York, bar

Ystad, bostad/bed and breakfast

Skara, bevarad enbart som landmärke

Karlstad, bostad

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Tryckta källor och litteratur

Bjur, Hans (1988). *Vattenbyggnadskonst i Göteborg under 200 år*. Göteborgs VA-verk.

Brink, Lars (red.) (1982). *Lek och allvar i Lunden: om stadsdelskrig i Göteborg förr och nu*. Etnologiska föreningen för Västsverige.

Bäckman, Astrid (2011). *Guldhedens vattentorn*. Institutionen för Kulturvård, Göteborgs universitet.

Minnesskrift med anledning av Göteborgs vattenledningsverks 150-årsjubileum. (1937). Gumpert.

Norén, Roger (2016). *Lundens vattentorn*. Institutionen för Kulturvård, Göteborgs universitet.

Arkiv

Göteborgs stad Infovisaren

Göteborgs stadsbyggnadskontors arkiv

Göteborgs stadsmuseums arkiv

Internet

Skånska vattentornssällskapet, <http://www.eber.se/>

**Källor för bilderna i avsnittet Återanvända vattentorn
— några exempel**

Borlänge: <http://www.eber.se/litt/bil/analys-och-forslag-till-ombyggnad-av-vattentorn-i-sverige.pdf>

Kalmar: <https://sv.m.wikipedia.org>

Soest: <http://www.pinterest.com>

Sint Jansklooster: <http://visuall.net>

West London: <http://www.alamy.com/stock-photo/>

Ålborg: <http://www.eber.se/>

New York (bostad): <http://www.pinterest.com>

Madrid: <http://argolaarquitectos.com>

Tyskland: <http://www.eber.se/>

Kalifornien: <https://www.vrbo.com>

Belgien: <https://zszywka.pl>

Lycksele: <http://www.eber.se/>

New York (bar): <http://www.pinterest.com>

Ystad: <http://rodamalmo.blogspot.se>

Skara: <http://loveskara.se/>

Karlstad: <https://willhem.se/>

